

Hvorfor overlevede de fleste jøder i Danmark Holocaust?

Af Bo Lidegaard

Det korte svar er, at det gjorde de på grund af den politik, de danske politikere og den danske administration gennemførte i forhold til Det tredje Rige op til og under Anden Verdenskrig. Det længere svar, som jeg vil udfolde i nærværende artikel, er mere kompliceret og hviler på en række forudsætninger og forhold, der gør Danmark til en undtagelse i forhold til andre besatte lande, vi med rimelighed kan sammenligne os med. Artiklen er baseret på mine tre bøger *Kampen om Danmark 1933-45* (2005), *Landsmænd. De danske jøders flugt i oktober 1943* (2013) og *Redningsmænd. Skandinaviske aktioner for at redde fanger fra tyske kz-lejre i krigens sidste år* (2015).

En overlevelsestrategi i ti punkter

Den første forudsætning har at gøre med den politik, Danmark slog ind på i 1930'erne. Her blev der mellem de demokratiske partier etableret en fælles forståelse af karakteren af den trussel, landet stod over for, samt en udbredt samling omkring den politik, der ifølge både regeringen og de oppositionspartier bedst kunne beskytte Danmark og det danske folkestyre. Denne forståelse udgjorde en sammenhængende strategi, selvom den ikke blev formuleret som sådan. Den byggede på ti centrale elementer, der i det store og hele forblev uforandrede gennem hele forløbet frem til efter afslutningen på Anden Verdenskrig:

1. Danmark måtte forholde sig strengt neutralt i den konflikt, der var under opsejling, og som udviklede sig mellem de europæiske stormagter.

2. Nazismen og kommunismen udgjorde parallelle trusler, der havde mere til fælles, end deres indbyrdes polemik afslørede. Det betød, at de demokratiske partier gennem hele forløbet afviste både en alliance med kommunismen mod nazismen og det omvendte.

3. Truslen kom indefra lige så meget som udefra. Mens både Hitlers Tyskland og Stalins Rusland forekom stærkt truende, var de danske politikere lige så optaget af at dæmme op for kommunismens og nazismens udbredelse som danske ideologier. Et omfattende ideologisk og politisk inddæmningsprojekt blev iværksat, både på statsligt og partipolitisk niveau, og det lykkedes at holde begge de to antidemokratiske strømninger stangen, så ingen af dem fik dybt greb i den danske befolkning. Det viste sig blandt andet ved, at godt over 90 procent af de danske vælgere ved alle folketingsvalg op til og under besættelsen stemte på de fire demokratiske partier – Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre, Det Konservative Folkeparti og Venstre – der med forskellige betoninger og betydelige indbyrdes nuancer stod bag dette vellykkede politiske udgrænsningsprojekt.

4. Det var et afgørende element i den politiske marginalisering af kommunister og nazister at unddrage dem national troværdighed. Begge blev systematisk beskyldt for at undergrave folkestyret og dermed i dybere

forstand nationen. Det betød både, at deres demokratiske legitimitet blev draget i tvivl, og at der bredt i befolkningen blev etableret en meget stærk politisk forbindelse mellem opfattelsen af det nationale og folkestyret. Især det store regeringsparti, Socialdemokratiet, spillede bevidst og systematisk på nationale strenge, som i partiets udlægning blev nært forbundet til arbejderbevægelsens kamp for demokratiske rettigheder og social retfærdighed. Kommuniste og nazister blev i denne retorik ikke bare politiske modstandere, men fjender af staten, nationen og demokratiet, som sammen med folket udgjorde nationen Danmark. Tilslutning til de totalitære ideologier blev i dette perspektiv udgrænset som 5.-kolonnevirksomhed og i sidste ende landsforræderi. Danmark repræsenterede i national forstand det folkestyre, som langt hovedparten af befolkningen opfattede som en landvinding, som de havde et aktivt ejerskab til og et fælles ansvar for at forsvare mod anslag, hvad enten de kom udefra eller indefra.

5. Gennem et langt og kontroversielt forløb i årene op til krigsudbruddet blev der etableret en nogenlunde fælles forståelse mellem de demokratiske partier i forhold til Danmarks militære muligheder over for et tysk angreb – eller rettere manglen på samme. Som dominerende regeringsparti bevægede Socialdemokratiet sig i løbet af 1930'erne nærmere et nationalt forsvar, mens de to store borgerlige oppositionspartier bevægede sig længere i retning af erkendelsen af, at Danmark ikke ville kunne modstå et angreb fra Tyskland. Det lille regeringsparti, Det Radikale Venstre, havde en illusionsløs opfattelse af problemet og især af Danmarks manglende alliancemuligheder. Flere forsøg og følere, både i forhold til Storbritannien og Sverige, bekræftede, at Danmark stod alene, og trods flere tilløb lykkedes det aldrig at etablere en

forsvarsplan, der selv under de mest optimistiske forudsætninger ville kunne bremse en tysk fremrykning. Regeringen drog den konklusion, at Danmark hverken kunne eller skulle forsvare sig militært, udover rent symbolsk, hvis det værste skulle ske. Det blev signaleret til både Tyskland og til Storbritannien gennem et aktivt diplomati, der samtidig udfoldede store bestræbelser på ikke at ”provokere” Tyskland, som blev mere og mere nærtagende i takt med sin voksende magtfuldkommenhed. Oppositionen var bekendt med denne konklusion og ude af stand til at opstille et alternativ. Men det forblev regeringens ansvar at håndtere situationen, herunder ved forsigtigt at forberede befolkningen på, at Danmark hverken kunne eller ville forsvare sig militært over for et tysk angreb. Det var det, Staunings nytårstale den 1. januar 1940 gik ud på.

6. Konsekvensen af denne strategi var, at Danmark i forhold til Tyskland anlagde en yderst forsigtig politik, som gav neutralitetspolitikken tysk hældning, og som medførte udstrakte hensyn til tyske interesser og tysk påtryk. Regeringen og de øvrige demokratiske partier gik langt – mange mente og mener for langt – for ikke at komme på tværs af, hvad Det tredje Rige opfattede som sine røde linjer. De danske indrømmelser gik endnu videre end begrænsninger af pressefriheden og udstrakte udenrigspolitiske hensyn. De antydede også med både officielle og uofficielle meldinger over for Tyskland, at Danmark i yderste konsekvens ikke med militær magt ville modsætte sig strategiske krav, der krænkede Danmarks suverænitet – for eksempel ved etablering af støttepunkter for den tyske flåde på dansk territorium. Det danske udenrigspolitiske og militære kropssprog sendte det signal, at Tyskland kunne få det med Danmark, som det ville, også uden at skride til et militært

angreb. Idéen var dermed at fratage Berlin ethvert motiv til at angribe, og den underliggende doktrin var, at Danmark *under alle omstændigheder* ville undgå at komme i krig med Tyskland.

7. Det var ikke en del af den danske politik at stå op mod nazismens forbrydelser i Det tredje Rige, knapt nok at hjælpe ofrene for dem. Man tog bestik af de omgivende lande og af stormagternes passivitet – herunder USA's neutralitet – og dukkede sig. I takt med, at flygtningestrømmen fra Det tredje Rige voksede, strammede Danmark i lighed med Tysklands øvrige nabolande indrejsebestemmelserne, så kun et mindre antal flygtninge fik indrejsetilladelse og hovedparten af dem med henblik på vidererejse. Den restriktive politik var begrundet af både politiske og sociale hensyn, men skyldtes i alt væsentligt ikke en særlig modvilje mod de flygtende. En delvis undtagelse var dog det officielle Danmarks mistænksomhed over for flygtende tyske kommunister, der til gengæld fik hjælp af danske partikammerater – ligesom socialdemokraterne hjalp deres. Der var ingen undtagelser for flygtende jøder, som i de sidste år op til krigen generelt kun fik indrejse til transit, eller hvis de havde klare forbindelser til Danmark.

8. Den danske politik var ikke heroisk, men den var ideologisk vendt mod nazismen. Eftergivenheden og tilpasningen var udtryk for de demokratiske partiers overlevelsesstrategi, ikke for opportunisme endsige tilslutning til nazismen eller kommunismen. Det politisk dominerende parti, Socialdemokratiet, frygtede nazisterne, som forfulgte tyske partikammerater, og der var et højt ideologisk beredskab mod hele den totalitære tankegang. Partiets – og regeringens – sigte var nationens overlevelse, som man håbede kunne følge mønsteret fra

Første Verdenskrig, hvor det var lykkedes Danmark at holde sig helt uden for krigen, blandt andet ved at opretholde et pragmatisk forhold til både Berlin og London. I forhold til Det tredje Rige betød det, at Danmark så vidt muligt afstod fra enhver handling, der måtte frygtes at ville påkalde sig Berlins vrede.

9. Afgørende for de danske bestræbelser var også ønsket om at undgå en genåbning af grænsespørgsmålet, der med genforeningen i 1920 havde fundet, hvad Danmark inderligt ønskede måtte blive en varig løsning. Men grænsen var aldrig blevet officielt anerkendt af Tyskland, og Hitler havde ved enkelte lejligheder omtalt den som en del af det diktat fra Versailles, som hans politik ville gøre op med. Der var også tysksindede kredse i Sønderjylland, der vejrede morgenluft, og det var for Danmark en høj politisk prioritet at mane tanken om en grænserevision i jorden, blandt andet ved ikke at give Tyskland den mindste anledning til at beskyldte Danmark for at ville vende sig mod Det tredje Rige.

10. Fordomme mod jøder trivedes i Danmark, men generelt ikke i form af ideologisk antisemitisme endsige som biologisk determinisme af nazistisk tilsnit. Diskrimination af jøder var undtagelsen, og hovedparten af de fastboende jøder var velintegrerede og vellidte i det danske samfund. Det gjaldt især ”de gamle” jødiske familier, der i vidt omfang var assimilerede, mens de jøder, der var kommet fra Østeuropa omkring århundredeskiftet, skilte sig mere ud og var mindre velintegrerede i det omgivende samfund. I januar 1939 blev på regeringens forslag med stort flertal vedtaget lovgivning mod racisme – udtrykkeligt begrundet med ønsket om at beskytte jøder mod nazistisk propaganda.

Efter den 9. april 1940

Den tyske besættelse den 9. april 1940 var et grundstød til denne overlevelsesstrategi, hvis sigte netop havde været at undgå en besættelse. Men det tyske ultimatum viste, at Tyskland havde taget højde for væsentlige elementer i strategien ved at garantere Danmark grænsen, fortsat politisk uafhængighed samt neutralitet og ikke-krigsdeltagelse. De demokratiske partier gik ind på at påtage sig forvaltningen af landet på disse vilkår og indledte dermed det, som kritikere har kaldt samarbejdspolitikken, eller endog eftergivenhedspolitikken eller statskollaborationen, men som politikerne selv kaldte forhandlingspolitikken. En afgørende forudsætning var, at der ikke blev påtvunget nazistisk deltagelse i samlingsregeringen – den forudsætning, politikeren Vidkun Quisling fik brudt i Norge, og som fik den norske regering til at afvise et tilsvarende ultimatum.

Det stod hurtigt klart, at besættelsesmagten ville file på ”løfterne fra 9. april”, men også, at de folkevalgte politikere havde et vist forhandlingsrum, fordi det var en ganske høj politisk prioritet for Hitler at videreføre ”fredsbesættelsen” i Danmark. I takt med Det tredje Riges sejr frem til og med 1941 skærpedes besættelsens vilkår sammen med politikernes eget ønske om at fremme det økonomiske samarbejde med Tyskland, som var eneste mulighed for at opretholde eksport og beskæftigelse i Danmark. Trods indrømmelser på mange felter og trods enkelte tilfælde, hvor jøder, der havde søgt tilflugt i Danmark, blev udvist og tilbagesendt af danske myndigheder, udnyttede de danske politikere deres manøvrerum til at afvise tyske krav, de fandt helt uacceptable. Blandt dem var kravet om at registrere danske jøder og indlede den udskilleelsesproces, der kendes fra andre besatte lande. Her satte den danske regering foden ned med henvisning til, at der ikke eksisterede et ”jødeproblem” i Danmark og i øvrigt ingen offentlig registrering af jøder.

Den danske afvisning udsatte i de første år af besættelsen gang på gang de første små skridt, som i alle andre besatte lande blev indledningen til gennem-

førelsen af Holocaust. Undtagelsen var udvisningen til Tyskland af enkelte jødiske flygtninge. Det var utvivlsomt hele tiden den tyske plan i tidens fylde at gennemtvunge jødeforfølgelserne også i Danmark, men den bestemte afvisning fra dansk side fik udsat de første tiltag som registrering og krav om at bære ”jødestjernen”. Samtidig voksede bevidstheden hos besættelsesmagtens repræsentanter i Danmark om, at også befolkningen ville stille sig helt afvisende over for tiltag vendt mod de danske jøder – og i deres rapportering til Berlin advarede de om, at et tvangsindgreb kunne medføre en stærk reaktion, der kunne få ”fredsbesættelsen” til at vælte. Det skabte helt op i den øverste nazistiske ledelse i Berlin en erkendelse af, at gennemførelsen af tiltag mod jøder i Danmark ville få en omkostning i forhold til andre tyske prioriteter i det besatte land.

Således var der i Danmark ikke taget konkrete skridt over for de danske jøder, da de norske i løbet af 1941 og 1942 blev registreret, interneret, deporteret og myrdet. Ligesom der ikke i Danmark fandtes en udvikling som den, der samtidig i Nederlandene førte til et skræmmende effektivt folkemord på de derværende jøder. Grundelementerne fra 1930'ernes overlevelsesstrategi var intakte. Afvisningen af jødeforfølgelser var ligesom afvisningen af nazister i regeringen og afvisningen af direkte dansk krigsdeltagelse blandt de punkter, hvor regeringen ikke ville bøje sig for tysk pres. Det var grunden til, at de danske jøder i Danmark endnu i 1942 og frem til efteråret 1943, da Holocaust og massebordet for længst var sat i system over det meste af det tysk-kontrollerede Europa, levede en i det store og hele normal tilværelse i Danmark.

Med USA's indtræden i krigen i december 1941 blev det klart, at Tyskland ikke kunne vinde krigen, og med slaget om Stalingrad i vinteren 1942-43, at de ville tabe den. Fra da af var det alene et spørgsmål om hvordan og hvornår. Selvom Hitler og hans nærmeste holdt fast i kampen til den bitre ende, og den tyske disciplin var usvækket, havde udsigten til nederlaget betydelig indflydelse langt ind i det nazis-

tiske magtapparat, hvor mange begyndte at tænke også på egen overlevelse, på Tysklands fremtid og på regnskabet's time. Selvom det ikke førte til en generel nedtoning af Holocaust eller andre grusomheder, var det ændrede perspektiv alligevel med til at forandre præmisserne for slutspillet også i Danmark.

Aktionen mod jøderne i 1943

I Danmark havde Hitler i november 1942 udsendt den fremtrædende SS-officer og overbeviste nazist Werner Best som sin rigsbefuldmægtigede med de to hovedopgaver at videreføre "fredsbesættelsen" under hårdere tysk kontrol og omsider få løst "jødeproblemet". Best indså hurtigt, at de to opgaver stod i stærk modstrid til hinanden, og at en aktion mod jøderne umiddelbart ville føre til "fredsbesættelsens" ophør. Samtidig havde de danske politikere fået et nyt kort på hånden i form af den betydelige danske landbrugsekspor til Tyskland, hvis betydning voksede i takt med, at Det tredje Rige blev mere og mere presset. Selvom andre besatte – og neutrale – lande ydede lignende bidrag af fødevarer og andre strategiske råvarer, var Danmark det eneste besatte land, der leverede "frivilligt", det vil sige uden, at besættelsesmagten skulle sætte ind med en direkte tvang, som det blev stadig mere prekært at afsætte styrker til.

Først efter politikerne den 29. august 1943 havde fralagt sig ansvaret for samarbejdspolitikken ved at indgive regeringens afskedsbegæring, fandt Best tiden inde til at iværksætte en aktion mod de danske jøder. Uden fungerende regering var det overladt departementscheferne at videreføre en nødtørftig administration, der dog snart viste sig med politikernes diskrete opbakning at videreføre alle "fredsbesættelsens" grundelementer. For Best var det en positiv udvikling, at "fredsbesættelsens" og dermed samarbejdspolitikken grundkonstruktion kunne videreføres under departementschefernes ledelse – dog ikke, hvis folkemordet på Europas jøder kom til at omfatte også jøderne i Danmark. I ugerne op mod oktober 1943 manøvrerede Best for på den ene side loyalt at gennemføre Hitlers ordre, som

han selv havde været med til at fremprovokere, og på den anden at undgå en voldsom konfrontation med departementscheferne og bag dem politikerne og den danske befolkning.

Uden at der er grund til at antage, at der hos Best – eller for den sags skyld hos nogen anden – fandtes en plan, der kunne opløse modsætningen mellem den aktion, der var under forberedelse, og Bests vilje til at videreføre grundelementerne i "fredsbesættelsen", sådan som Hitler ønskede, stod Best utvivlsomt bag de advarsler, der i dagene forud for aktionen via den tyske søfartsattaché Georg F. Duckwitz og ledende socialdemokratiske politikere tilgik det jødiske samfund. Advarslerne fra højeste sted betød, at langt hovedparten af de danske jøder ligesom statsløse jøder i Danmark nåede at søge tilflugt hos venner og bekendte, inden selve aktionen gik i gang.

I dagene fra, at advarslerne spredtes ad utallige kanaler, til aktionen blev gennemført, indløb et stort antal protester til Best fra de mest forskellige danske organisationer. Uden forudgående koordination henvendte de sig for i skarpe vendinger at protestere mod det forestående. De mange henvendelser fra organisationer, der repræsenterede et bredt udsnit af befolkningen og alle dele af samfundslivet, bekræftede til fulde Bests billede af, at aktionen ville vække stærk modvilje bredt i den danske befolkning, der fandt, at den var et groft retsbrud og et ødelæggende anslag mod det danske samfund. For befolkningens altovervejende flertal var anslaget mod jødiske medborgere et angreb på Danmarks inderste forsvarslinje i form af det værdisæt, der lå til grund for folkestyret og samfundet i videre forstand. Den kobling, de demokratiske partier målrettet havde søgt at skabe gennem de forløbne ti år, viste sig i det afgørende øjeblik at findes som en stærk bevidsthed i befolkningen om, at den tyske aktion mod sagesløse landsmænd var en utilladelig forbrydelse. Mange borgere reagerede ikke kun med forargelse, men også i handling i form af små og større aktioner til støtte for deres jødiske medborgeres flugt. En myriade af uformelle netværk i

og på tværs af de jødiske samfund gjorde det muligt for mange tusinde familier at gemme sig og med få dages varsel gå under jorden for senere ad utallige veje at blive smuglet til Sverige.

Denne spontane generalmobilisering af et humanitært beredskab i befolkningen spillede sammen med en udpræget ulyst i store dele af det tyske magtapparat, herunder ikke mindst i Værnemagten, til at få – yderligere – blod på hænderne. Flere var begyndt at tænke over, hvad fremtiden mon ville bringe. Det gjaldt utvivlsomt også Best, som udvirkede, at selve aktionen blev gennemført i en enkelt omgang, på en måde og i en form, som kun gav begrænset udbytte i form af arresterede og interne-rede. Der blev ikke indledt en systematisk klapjagt og i det hele taget ikke gjort noget helhjertet forsøg på at standse den masseflugt over Øresund, der i de følgende uger fandt sted ad mangfoldige kanaler og med spontan hjælp fra tusindvis af indignerede landsmænd. Selvom både de flygtende og hjælperne havde god grund til at tro, at de flygtede var i yderste livsfare og havde Gestapo i hælene, var jagten i værste fald sporadisk og tilfældig. Ikke én båd med flygtninge blev opbragt, og en meget stor del af de arrestationer, der fandt sted, skyldtes en enkelt overivrig Gestapo-officer, ”Gestapo-Juhl”, der som ansvarlig for ”jødejagten” på Nordkysten spillede en central rolle, ikke mindst for de kendte massearrestationer i Gilleleje. Andre steder foregik flugten i det store og hele uhindret af de tyske myndigheder, selvom frygten for arrestation og forfølgelse af indlysende grunde spillede en afgørende rolle både for de flygtende og for deres hjælpere.

Hjælpen til de flygtende var hovedsagelig spontan, og der findes ikke tal på, hvor mange landsmænd der gav de flygtende en hjælpende hånd eller blot lukkede øjnene for de mange flygtninge, der i de fleste tilfælde var let genkendelige. Som altoverskyggende hovedregel tog hjælperne på land ikke betaling for hjælpen, mens fiskerne, der stod for sejladsen over Øresund, tog sig betalt, i nogle tilfælde med store summer. Enkelte fremtrædende friheds-

kæmpere fra den spirende modstandsbevægelse spillede centrale roller, ligesom politikere og embedsmænd var aktive med finansiering og organisering. Men grundlæggende blev masseflugten muliggjort af borgere fra alle dele af samfundet, der helt uden tidligere erfaring med illegalt arbejde gjorde, hvad de i situationen fandt rigtigt og nødvendigt. Flugtruterne blev organiseret spontant, institutioner som hospitaler og kirker spillede fremtrædende roller, men flugten var først og fremmest udtryk for, at mange havde fået nok og uden nærmere tanke på eventuelle personlige konsekvenser gav en hjælpende hånd til de flygtende. Samtidige beretninger tyder på, at medfølelsen med de forfulgte for mange hjælpere smeltede sammen med et nationalt sindelag som drivkraft – og for en del blev arbejdet med flugtens organisering begyndelsen til et vedvarende engagement i modstandskampen.

Jødernes pludselige forsvinden gav Best mulighed for over for Berlin at erklære missionen for fuldført, da Danmark jo nu var blevet ”fri for jøder”. Berlin valgte at se igennem fingre med fiaskoen, utvivlsomt fordi videreførelsen af ”fredsbesættelsen” og landbrugseksperten på dette sene tidspunkt vejede tungere – også for den nazistiske topledelse.

De 481 jøder, der blev deporteret fra Danmark til Theresienstadt, blev genstand for intense diplomatiske tovtrækkerier, både internt mellem tyske myndigheder i København og Berlin og mellem danske diplomater og de tyske myndigheder. Departementscheferne og Udenrigsministeriet arbejdede på flere fronter ihærdigt for at få jøderne hjem – og for ikke at miste kontakten med dem. I november lykkedes det Best at udvirke et afgørende tilsagn fra ledende SS-officer Adolf Eichmann personligt om, at ingen af de personer, der var deporteret fra Danmark, ville blive sendt videre fra Theresienstadt til udryddelseslejrene. Tilsagnet gjaldt også statsløse jøder deporteret fra Danmark.

Ret hurtigt organiseredes afsendelse af hjælpepakker til de deporterede, og i løbet af 1944 blev hjæl-

pen sat i system gennem en kombination af vedvarende påtryk fra de danske departementschefer og centrale tyske embedsmænds voksende interesse i at fremstå som hjælpsomme. I kraft af et norsk-dansk-svensk humanitært hjælpearbejde, der var stærkt understøttet også af de danske myndigheder, lykkedes det i april 1945 at hente de fra Danmark deporterede 429 jøder, der havde overlevet, hjem med De Hvide Busser fra Theresienstadt umiddelbart før, fronterne lukkede og umuliggjorde transport nordpå til Danmark og videre til Sverige. 52 var omkommet. Til det sidste spillede det aktive danske diplomati og direkte forhandlinger med resterne af den nazistiske ledelse i Berlin en afgørende rolle for at gøre redningsaktionerne med De Hvide Busser mulige.

Konklusion

Sammenfattende står det klart, at det var den helt særegne besættelsessituation i Danmark, populært kendt som samarbejdspolitikken, der gjorde det muligt for langt de fleste jøder i Danmark at undslippe Holocaust.

Undersøgelser af forholdene i Norge og Nederlandene bekræfter, at den afgørende forskel netop var afvisningen af de indledende tiltag over for jøderne, forhalingen af deportationen og det stærke folkelige beredskab, da det endelig kom. Det er også tankevækkende, at det gennem den konsekvente danske linje lykkedes at opbygge en bevidsthed helt op i spidsen af den nazistiske ledelse i Berlin om, at gennemførelsen af Holocaust i Danmark ville ske på bekostning af andre tyske prioriteter i det besatte land. Stillet over for det valg udskød Berlin igen og igen den fatale beslutning, og da ordren endelig blev underskrevet af Hitler, skete det med bemærkningen om så vidt muligt at gennemføre aktionen uden at skabe uro i den danske befolkning. Det var således ikke kun lokale forhold, der gjorde flugten mulig. Det var også den omstændighed, at den lokale forståelse og medvirken, der alle andre steder blev mobiliseret og instrumentaliseret for at gennemføre interneringer og deportationer, i

Danmarks tilfælde fremstod som det modsatte: En lokal modstand, der skulle overvindes – og som ville indebære en omkostning for Det tredje Rige.

Danmark stod ikke op mod Det tredje Rige i april 1940. De ledende politikere begrænsede den symbolske kamp til et minimum, ganske enkelt fordi de ikke moralsk kunne forsvare at sende flere unge mænd i døden mod overmagten. USA forholdt sig neutralt, og Sovjetunionen, der endnu var allieret med Hitler, havde kort forinden angrebet et andet nordisk land. Storbritannien og Frankrig havde vist sig ude af stand til at hjælpe Polen i september 1939, og de allierede havde i forbindelse med Sovjetunionens angreb på Finland svigtet – det samme havde Sverige. Den alliance, som Stalin og Hitler havde indgået, var sammen med USA's neutralitet mere end to år ind i krigen med til at bekræfte de danske politikere i, at modstand var nytteløs og kun ville påføre befolkningen lidelser. Indtil sommeren 1941 fremstod De Allierede som en svag, men dog demokratisk front mod de totalitære stormagter. Det billede ændrede sig med stiftelsen af De Forenede Nationer i januar 1942. Nu fremstod De Allierede væsentligt stærkere – men til gengæld ikke længere kun demokratiske. Med sin beliggenhed kunne Danmark lige så lidt som Sverige og Finland ignorere, at Det tredje Riges nederlag kunne føre til nye ulykker, hvis det blev Sovjetunionen, der befriede landet.

Efter krigslykken vendte, og Den Røde Hær begyndte at trænge de tyske styrker tilbage, begyndte frygten for en kommunistisk "befrielse" at vokse. De danske politikere havde skarpt blik for, at kommunisterne spillede en fremtrædende rolle i den hårdeste kerne af den væbnede modstand. Hovedelementerne i overlevelsestrategien var intakte, og det var ikke noget tilfælde, at ingen af de ledende demokratiske politikere gjorde fælles sag med modstandskampen. De ønskede fortsat ikke en krig med Tyskland, og de accepterede aldrig fuldt ud den store alliance mellem vestmagterne og Stalins Sovjetunionen. Set med danske briller var kommu-

nismen i Stalins aftapning for mange lige så skræmmende som selveste nazismen, og tilliden til den kommunistiske modstands nationale – for ikke at tale om demokratiske – sindelag kunne ligge på et meget lille sted. Målet var derfor ikke kun Det tredje Riges nederlag og Danmarks befrielse – det var også at undgå samfundets ødelæggelse og en kommunistisk magtovertagelse på ryggen af den væbnede modstandskamp. I dette strategiske billede var der ikke plads til symbolske handlinger mod Det tredje Rige eller mod Holocaust.

Til gengæld kastede danske myndigheder i krigens sidste måneder, uger og dage sammen med norske og svenske aktivister sine sidste kræfter ind i den største humanitære aktion under Anden Verdenskrig i et sidste, desperat forsøg på at redde fanger ud fra de tyske koncentrationslejre. Redningsaktionerne var i første omgang rettet mod danske og norske fanger, herunder de danske jøder i Theresienstadt, men kom i krigens sidste dage til at omfatte også tusindvis af andre fanger, fortrinsvis fra kvindelejren i Ravensbrück. Heller ikke disse redningsaktioner ville have været tænkelige, hvis de ikke havde stået på ryggen af den politik, den danske regering havde ført op til og under besættelsen – og hvis ikke danske diplomater til det sidste havde opretholdt kontakt til nogle af Det tredje Riges mest hårdkogte forbrydere.

Der er meget, Danmark ikke har grund til at være stolt af i forbindelse med besættelsen, og der er al mulig grund til at diskutere samarbejdspolitikken moralske regnskab. Der findes ikke noget enkelt svar på spørgsmålet om, hvor langt et demokrati kan bøje sig og gå på kompromis med sine egne principper, før det bliver meningsløst at tale om, at det sker til forsvar for demokratiet. Men uanset hvor vi hver især mener, at den grænse går, var et af samarbejdspolitikken vigtigste resultater, der vejer tungt på den positive side, redningen af de danske jøder, af statsløse jøder i Danmark og af fanger – blandt dem mange jøder – fra tyske kz-lejre.

LITTERATUR

Lidegaard, Bo

2005 *Kampen om Danmark 1933-45.*

København: Gyldendal 2005.

2013 *Landsmænd. De danske jøders flugt i oktober 1943.* København: Politikens Forlag 2013.

2015 *Redningsmænd. Skandinaviske aktioner for at redde fanger fra tyske kz-lejre i krigens sidste år.* København: Politikens Forlag 2015.